

Äidinkielen opetussuunnitelmien näkymiä

Pohjat ja perustat

Äidinkielen opetusta, kuten kaikkea muutakin opetustyötä, on tehty suunnitelmallisesti niin kauan kuin oppiaine on ollut olemassa. Kuitenkin etsimme turhaan opetussuunnitelma-sanaa ennen 1910-lukua, ja ensimmäinen laaja äidinkielen opetusta koskeva yhtenäinen esitys voidaan lukea vuoden 1925 Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmasta, tuosta komitean mietintönä ilmestyneestä »Soinisen suunnitelmasta».

Mitä nyt eläkeikää lähenevä ja siitä jo nauttiva polvemme oppi äidinkielen tunneillaan? Ensinnäkin se sai harjoitusta puhekielen käytössä ja opetteli lukemaan ja kirjoittamaan. »Opetuksen tarkoituksena» eli tavoitteena oli luku-taito, luetun ymmärtäminen ja omaksuminen sekä sen omintakeinen esittäminen, lisäksi selvä ja sujuva käsiala ja taito kirjoittaa ns. vapaa-aiheita ja »kysymys-johteisesti». Kielioppia pidettiin vaativana oppiaineena ja sitä varoitettiin ottamasta liian laajasti. Harjoituksissa oli pyrittävä käytännön päämääriin. Lisääntyvä tiedon- ja taidontarve oli synnyttänyt jatko-opetuksen. Äidinkielen tunneilla oli tilaisuus tutustua aikuisten kirjallisuuteen; se oli valikoitua, etupäässä klassista, kuten Kiveä, Päivärin-

Äidinkielen opetus

taa, Ahoa. Erityisesti »huonoa huvikirjallisuutta» oli vältettävä.

Opetussuunnitelma oli avara ja havainnollinen. Pitkät teoriapohdinnat oli jätetty kirjaamatta.

Kiintoisia uusia näkemyksiä avautuu kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1935, ilmestyneessä Alakansakoulun opetussuunnitelmassa kokonaisopetusperiaatteen mukaan. Tekijänä on yksi mies, Aukusti Salo. Eräänlaisena keskeisenä aineena näyttää olevan äidinkieli. Kokonaisia ohjelmia, joissa asia-opetus ja ilmaisu (eli »vaikutus» ja »vastavaikutus») vuorottelevat, esitetään konkreettisten mallien avulla. Tämänkaltaisesta opetussuunnitelmasta ei ole pitkää harppausta meidän aikamme integraatiota suosiviin esityksiin ja oppikirjoihin; Aukusti Salo kirjoittaa julki periaatteen, joka opetussuunnitelmiin yhä pätee: »— opetussuunnitelma olisi niin järjestettävä, että lapsen kehitystasoon piirteet ja opetusaineen älylliset mittasuhteet olisivat sopuisuutiset.»

Itsenäisyytemme alkuvuodet, joiksi ainakin 20-luku on laskettava, olivat uusien tuulien aikaa. Niinpä myös äidinkielen opetuksessa suosittiin työkirja-aatetta, joskus jopa villitykseen saakka. Kysymykseen ei kuitenkaan tullut hengen rastinta, vaan ruutuvihkoihin ja pikku kansioihin kyhättiin erilaisia harjoituksia; usein niiden laatu riippui opettajasta.

Kansallinen oppiaine sotavuosien koulussa ja kauan jälkeenkinpäin

Välirauhakesänä 1940 antoi opetusministeri Antti Kukkonen kouluhallituksen tehtäväksi uuden lukusuunnitelman (siis myös opetussuunnitelman) laatimisen oppikoulua varten. Nykytavasta poiketen työn teki äidinkielen osalta vahvan perimätiedon mukaan pääasiassa yksi ihminen. Hyvässä muistissa keskipolven äidinkielen opettajilla on opinto- ja luento-päivillä nähty arvostettu mies, kouluneu-

vos Lauri Pelkonen. Häntä ympäröi karisma, hän oli laatinut opetussuunnitelman! Kuinka moni tämän suunnitelman oli nähnyt, se oli eri asia. Sillä kumma kyllä äidinkielen opetus sujui ilman aintuttakaan varsinaista opetussuunnitelmaan perehdyttävää kurssia. Oppikirjan ja muun ohjauksen sekä vihdoin omassa työssä kokemuksen ja oivalluksen varassa syntynyt käytäntö ihme kyllä yleensä oli opetussuunnitelman mukaista.

Asetuksen oppikoulujen lukusuunnitelmista sekä valtion oppikoulujen oppiennäytökset ja metodiset ohjeet vahvisti presidentti Ryti aivan jatkosodan kynnyksellä. Äidinkielen ja kirjallisuuden opetukselle annettiin ohjeet aikana, jolloin maa taisteli olemassaolostaan. On luonnollista, että tämä kansallista identiteettiä uhkaava vaara heijastuu oppimääräsuunnitelman riveiltä.

Keskeisintä äidinkielen opetuksessa on tutustuminen suomalaiseen elämänmuotoon — tätä sanaa ei tosin vielä käytetä — kirjallisuuden avulla. Todellakin tärkein tavoite on oman itsensä löytäminen Suomen kansan jäsenenä. Suomalaisten puhuma kieli on kansallisuuden tärkein tulkki. Niinpä kieltä opiskeltiin ja harjoiteltiin, lähinnä kirjoittaen, jotta ymmärrettäisiin, mitä on olla suomalainen. Samalla haluttiin varmistaa suomalaisen kulttuuriperinnön siirtyminen sukupolvelta toiselle.

Suomalaista nuorta tuli kasvattaa myös yksilönä. Äidinkielen opetukselle osoitettiin suunnan eettiset, emotionaaliset ja sosiaaliset tavoitteet.

Uudet lehdet opetussuunnitelmien historiassa

»Pelkosen suunnitelma» on ollut pitkäikäinen, eikä se asia ole ollut vahingoksi, niin avara ja mahdollisuuksia tarjoava myös uusiin suuntiin se on. Itse asiassa se on vieläkin se ohjenuora, jota lukiomme lähes neljäkymmentä vuotta myöhemmin noudattaa. Kuitenkin perusteeseen

on ehtinyt vuosien kuluessa liittyä lukuisia variaatioita. Jo ennen käänteentekevää 1970-lukua äidinkielen opetus on luontevasti siirtynyt uusiin kuvioihin, toki vanhaa taustaa vasten piirtyviin.

Uusia tuulia merkitsee peruskoulun opetussuunnitelma POPS. Äidinkielessä, kuten monessa muussakin oppiaineessa, se on ensimmäinen nykyisen käsityksen mukainen hierarkkiseen järjestelmään perustuva opetussuunnitelma. Se on kollektiivinen tuote yksilölliseen käyttöön.

POPS lähtee kasvatuksen kokonaistavoitteista ja etenee niistä oppiaineiden yleistavoitteiden kautta lähitavoitteisiin. Äidinkielessä nämä ovat osa-alueiden tavoitteita. Niiden pohjalta luodaan oppimäärät, kirjoitetaan opetusjärjestelyviheet ja annetaan arviointiohjeita. Räätilintyö tehdään kunnassa ja koulussa ja luokassa.

Ketkä tällaisen käytännön vallitessa ovat oppien antajia, suunnan määrääjiä, vaikuttajia? — Opetuksen tavoitteista ei määrää kukaan eikä mikään yksin, ei edes hallitsevasti. Opetussuunnitelma tehdään pääasiassa työryhmässä, vain tietyin osin mahdollisesti virkatyönä. Joka tapauksessa siihen vaikuttavat yhteiskunnan suuntaukset, tieteen sana oppiaineen edustajien, kehityspsykologien ja kasvatustieteilijöiden suulla ilmaistuna, kokeilijoiden saamat tulokset ja niiden tulkinta sekä eräät yleiset virtauukset. Yksityinen opetussuunnitelman laatija on siis osa laajemmista yhteyksistä. Hänen ja hänen ryhmänsä on oivallettava jotain aikamme kasvatuskäsityksestä.

Äidinkieli katsotaan kuuluvaksi ns. välineaineisiin, kuten myös vieraat kielet ja matematiikka. Opetussuunnitelman pohjimmaisin ja samalla ylin tavoite, myös lukiossa, on korkealla: persoonallisuuden monipuolinen kehittäminen. Äidinkieli antaa tähän aineksia kaikilla osa-alueillaan: puhumisen ja kuuntelemisen, lukemisen ja kirjallisuuden, kirjoittamisen ja kielentuntemuksen.

Useat näkevät mielellään äidinkielen välinearvon siinä, että oppiaineemme kehittää opiskelussa ja yhteiskuntaelämässä tarvittavia taitoja. Näin tietysti onkin. Ei enää riitä se, että jotkut, lähinnä tulevat virkamiehet, harjoittautuvat hyvään luku- ja kirjoitustaitoon ja tutustuvat monipuolisesti erilaiseen kirjallisuuteen ja esimerkiksi ovat perillä kieliopin lainalaisuuksista ja poikkeuksista tai kielen luonteesta yleensä. Ei, oppivelvollisuuden laajennuttua ovat tiedon ja taidon tason vaatimukset yleisesti nousseet. Lukutaito on laajentunut koskemaan monenlaisia tekstejä ja syventynyt yhä yksilöllisemmin käsitettyyn luetun ymmärtämiseen päin, ainakin tavoitteena. Kehitys on nähtävissä myös kirjoittamisen osaluella, samoin puhumisen.

Sitä minkälaisissa muodoissa ja suhteissa keskeisiin tavoitteisiin tulee ponnistella, ohjaa ennen kaikkea opettajan silmämääräinen arviointikyky. Täsmällisiä tuloksia tuottaa laaja kokeilu- ja tutkimustyö; siihen osoitetaan raha- ja voimavaroja. Siirtymäkauden vaikeuksia yritetään lieventää mm. koulutuksen ja ohjauksen keinoin.

Siirtyminen oppikouluaikojen oppimääräsuunnitelmista ja metodisista ohjeista kohti oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelmaa ei tapahtunut revoluutiona. Päinvastoin, välivaiheeksi valmistui kouluhallituksessa virkamiestyönä Keskekoulun opetussuunnitelma. Se oli silta kohti POPSia, asiakirja, jonka oli määrä tehdä itsensä aikanaan tarpeettomaksi mutta sitä ennen täyttää muuan aukko.

Peruskoulun äidinkielen opetus pohjautuu vakavaan ja uskaliaaseen periaatteeseen: koko ikäluokkaa ohjataan kielenkäyttötaitoon muistaen, ettei kieli ole enempää eikä vähempää kuin ajatuksen tulkki. Samalla koko ajan pidetään selvänä, ettei äidinkieli monine sisältöineen ole suinkaan ikävänkapea, vivahteita vailla oleva oppiaine vaan monimerkityksinen, kiintoisa, värikäs. Opetussuunnitelmassa tähdennetään tiedollisia, affektisia ja sosiaalisia tavoitteita lähtien

Äidinkielen opetus

siitä, että äidinkieli on suuressa määrin taitoaine.

Äidinkielen tautologiaa

Oppiaineen luonteesta seuraa, että opetussuunnitelma toistaa itseään. Kieli puhuttuna, kieli kirjoitettuna, kieli taiteen ilmaisijana, kielen ilmiöt . . . Äidinkielen alueet assosioituvat vilkkaasti toisiinsa, myös muihin oppiaineisiin, jopa elämänilmiöihin yleensä. Tästä moninaisuudesta on seurauksena äkinäistä opetussuunnitelman lukijaa, esimerkiksi nuorta opettajaa, kenties hämäävä tautologia. Se kuinka painotukset osataan ilmaista ja kuinka näkökulmia vaihtelemalla saadaan suunnitelmaan ja opetukseen ilma- vuutta, on sekä opetussuunnitelman laatijoiden että siihen perehdyttävien opettajankouluttajien ja viime kädessä suunnitelman toteuttajien asia.

Opetuksen avainsanoja on suunnittelu. Äidinkielestäkin on laadittu versio version jälkeen kunta- ja koulukohtaisia suunnitelmia; opettajien koulutuspäivillä niitä sommittelevat ryhmät ala-astetta varten, yläastetta varten, yhdysluokille ja pien- sekä suurryhmäopetukseen. On totuttu ajatukseen, että esimerkiksi lukutunnilla on tietyt tavoitteensa ja niihin pyritään suunnilleen noin. Kuitenkin elävä aines on arvaamatonta. Siinä äidinkielen opetuksen suurin viehätys piileekin: on mahdollisuus tilanteenmukaiseen joustoon. Tätä opetussuunnitelmakin väljyydessään tähdentää.

Selkeyttäviä toimia on kaiken aikaa vireillä. Lähinnä koulutukseen mutta myös jokapäiväiseen koulukäyttöön on laadittu ohjelmia ja oppaita. Näistä seikkaperäisin on ns. perustavoitemuistio ÄKKE (äidinkielen kehittäminen). Tämä 169-sivuinen violettikantinen kirja on parhaillaan tarkennettavana ja uudistettavana. Työryhmä on kerännyt runsaasti palautetta oppaan käyttäjäkunnalta, etenkin opettajankouluttajilta, läänin- kouluttajilta ja kokeilevilta opettajilta.

Avainasemassa on tietysti tutkimus, jonka apuun turvaudutaan opetussuunnitelmien kehittämistyössä yleensäkin.

Opetussuunnitelma toteutuu opetuksessa ja saa paperisen ilmaisun oppimateriaaleissa. Näitä onkin putkahtanut tekijöiden työkamareista runsaasti. Niissä pyritään kaikkeen hyvään: oppiaineen monipuoliseen esittämiseen, sosiaalisiin työtapoihin, yksilöllisyyden huomioon otta- vaan eriyttämiseen. Ani harvoin liioin riittää yksi kirja. Kirjoja on kaksi, kolme- kin; jokin niistä on nimeltään työkirja. Kokoelman kruunaa nippu piirtoheitin- kalvoja, ehkä jokin äänite, kenties kuvasto, vaikkapa dioja. Aikamme suosii runsautta. Syntyy kokonaisia paketteja — ja silloin runsaus tavallisesti käy pulaksi.

On hyvä, että on varaa valita. Kuitenkin joskus mieleen nousee kerettiläinen ajatus: ettei vain unohtuisi äidinkielen luonne, sen tarjoamat mahdollisuudet persoonallisiin kosketuksiin opettajan, opiskelutoverien, kirjan kautta kirjaili- joiden kanssa. Kovin paksu paperitavara- määrä johtaa helposti hätäilyyn tai me- kaanisenpuoleiseen puuhailuun. Ja sitä ei opetussuunnitelma toki tarkoita. Ei, opetukseen kuuluu nykyään lähisuunnit- telu, kunta-, koulu- ja luokkakohtainen. Joskus jopa oppilaskohtainen.

Kursseihin jaettu lukio

Kovin kaukana takanapäin ei ole aika, jolloin lukiossa opiskelevat tähtäsivät yhteen: yliopisto-opintoihin. Nykyinen tilanne on perin toinen: noin puolet ikä- luokasta siirtyy lukioon ja näistä toinen puoli siirtyy korkeakouluihin, toinen puoli ammattiopetukseen tai suoraan työ- hön. Jo tämä tilanne vaatii tarkistuksia opetussuunnitelmaan. Myös päättökoe, tuo opetuksen suuntaaja, joutuu valo- keilaan. Lisäksi oppilaiden lukionalkamis- ikä on alempi kuin aiemmin, tulevatthan he suoraan peruskoulusta yleensä vuosi ja luokka -suorituksen jälkeen. Äidinkie-

len opetussuunnitelmassa nämä seikat on otettava huomioon.

Lukion äidinkielen oppimäärä jaettiin tulevan organisaationmuutoksen mukaan kursseihin, ja nämä esitettiin lukion opetussuunnitelmakomitean mietinnön II A-osassa peräti 97 isokokoisella sivulla. Lausuntokierroksella korkeakoulujen aine- ja opettajanvalmistuslaitosten sekä opettajajärjestöjen tutkivien silmien alla suunnitelma sai osakseen kiitosta ja ojennusta. Tarkennustyö on meneillään. Siihen liittyy eräitä uudelleenarviointeja esimerkiksi kurssien järjestyksestä.

Äidinkielen opetuksen yleistavoitteiden ilmaiseminen on työryhmän pääteamana. Suunnilleen seuraavat asiat ovat mietinnön pohjalta kiteytyneet keskusteluissa:

1. Oppilaan kielenkäyttö varmistuu. Hän oppii käyttämään selkeää ja luontevaa yleiskieltä puheessa ja kirjoituksessa.

2. Oppilas tottuu lukemaan kirjallisuutta hyödykseen ja virkistykseen, oppii pohtimaan lukemaansa ja kuulemaansa sekä punnitsemaan vaihtoehtoja.

3. Oppilas syventää ja täydentää tietojan äidinkielestä ja kirjallisuudesta. Hän kehittyy kansallisen kulttuurin ja kansainvälisen yhteistyön arvostajaksi ja mahdollisuuksien mukaan myös edistäjäksi.

Työryhmällä on tiivis aikataulu; jo syksyllä 1982 on koko maan lukioiden määrä siirtyä kurssimaisen opetussuunnitelman käyttäjiksi. Kokemusta kurseista saadaan kuudessa kokeilulukiossa. Kurssimaisuutta pidetään äidinkielen opiskeluun sopivana muotona. Opiskelusta tulee entistä tavoitteisempaa ja itsenäisempää, kurssin aikana keskitytään tiettyihin sisältöihin ja nähdään painotukset entistä selkeämmin.

Kursseja on kahdeksan, pituudeltaan kukin 38 tuntia. Ne eivät ole ns. puhtaita vaan sekakursseja — tämä on aineen luonteen mukaista. Siten esimerkiksi »Kielen tehtäviä» -kurssilla perehdytään sekä puhuttuun (kuultuun) että kirjoitettuun aineistoon ja harjoitetaan kieltä suullisissa ja kirjallisissa ilmaisussa. Loppujen lopuksi kurssia luonnehtivat sisäl-

töjen rinnalla työmuodot, äidinkielihan on lukiossakin suuresti harjoittelunvaraine aine.

Tarkennustyö on lähestymässä puoliväliä. Näyttää siltä, että kirjoittamisen keskeinen asema ei järky, kirjoittamisen lajit vain monipuolistuvat (referaatista esseeseen). Kirjallisuutta luetaan ja analysoidaan lukiossamme tulevaisuudessaakin runsaasti: koti- ja ulkomaista, klassisesta jopa päivän uutuuksiin saakka — jos niin on suunniteltu opettajan ja luokan kesken. Kaunokirjallisuuden lisäksi opetussuunnitelma velvoittaa käyttämään asiatekstejä. Opetussuunnitelma osoittaa suunnan mutta suo liikkumavaraa.

Vielä virallisesti voimassa olevaa vuoden 1941 opetussuunnitelmaa tämä uusi muistuttaa myös siinä, että äidinkieltä, suomea, lähestytään kansallisena oppiaineena. Kielen ominaispiirteet tulee lukiolaisen tuntea, kieleemme asemasta muiden joukossa hänellä on oltava kuva. Sekä kansan- että sosiaalisia murteita tarkastellaan. Myös kirjakielimme vaiheet tulevat pääpiirtein valaistuksi.

Sellaista ainesta, joka luonnollisista syistä puuttuu vielä voimassa olevasta opetussuunnitelmasta mutta joka on jo vuosia sitten löytänyt paikkansa lukion äidinkielen tunneilla, on ennen muuta joukkoviestinnän alalla. Myös puhumiseen ja ilmaisutaitoon laajemminkin kiinnitetään yhä enemmän huomiota.

Oppilaan mittojen mukainen opetussuunnitelma

Opetus ei ole koskaan yksinkertaista. Opetussuunnitelma on yksi tapa pyrkiä ratkaisemaan ongelmia. Vaikka suunnitelma näyttäisikin toteutuvan, jää yllin kyllin avoimia kysymyksiä.

Ratkaistavaksi tulee esimerkiksi käytännön taitojen riittävän harjoittelun ja toisaalta sen eettisen ja esteettisen kasvatuksen osuus, jota pidämme nuoren ihmisen kehittymiselle tärkeänä. Äidinkielen opetuksen on osallistuttava kahden tavoit-

Äidinkielen opetus

teen toteuttamiseen: on turvattava sekä toiminta yhteiskuntaelämän piirissä (myös antamalla käyttövälineitä opiskelua varten jo kouluaikana) että lisäksi tästä ulkoisesta riippumaton sisäisen elämän kasvu.

Oppilaamme ovat varttumassa vapaiden ratkaisujen tekoon. Kuitenkin he tässä kasvuvaiheessaan ovat vielä haparoivia, itseään tuntemattomia. Äidinkielen opettajan on toimittava viisaasti: sosiaalista identiteettiään etsivälle on annettava tukea ehkä etäyttämällä (kirjallisuutta käyttäen) ja lähentämällä (kirjallisuuden, keskustelujen, aineiden aiheiden avulla), tilanteen mukaan. Lisäksi tulevat nuorikuiset vuorovaikutusongelmat: kuinka tukea, kannustaa, virkistää sisäänpäin kääntynyttä, jolla on ajatuksia mutta joka salaa ne — kuinka erottaa todellinen harrastus kiitävissä tunti-ilanteissa. Joudumme joka tapauksessa vaikeimmasta vaikeimman eteen: pohtimaan oikeudenmukaista arviointia.

Opetussuunnitelma tekee parhaansa, se yrittää riveillä ja rivien välissä näyttää

oppilaskeskeistä suuntaa. Parasta on, jos opettaja tietää jotain niistä prosesseista, joita oppilas kuten muutkin ihmiset joutuu läpikäymään. Opettajan on suunnitelmiensa äärellä siedettävä usein sekin, että tulokset näyttävät kovin vaatimattomilta. Elämme liiallistenkin tavoitteiden keskellä. Meidän tehtävämme koulussa on muokata vaatimukset opettavien parhaaksi.

Käytän sitaattiloppulauseetta — lukija jatkakoon ajatuksissaan runoilijan heittämiä väitettä.

He rakastavat todellisuutta. He rakastavat suunnitelmia. Joskus vain näyttää siltä että asiat eivät tiedä heistä tarpeeksi.

Ne kohtelevat heitä niin kummallisesti.

(Paavo Haavikko)

Pääasia on, että kuunnellaan kokonaisuutta.

Terttu Tupala